

FRANJEVCI BOSNE SREBRENE U OSMANSKOJ MAĐARSKOJ I TRANSILVANIJU OD 16. DO 18. STOLJEĆA*

István György Tóth

Franjevci koji su u osmanskome razdoblju dolazili iz bosanske franjevačke provincije bili su bitni za očuvanje katoličanstva u Mađarskoj i Transilvaniji. Ova studija o njihovu djelovanju temelji se na izdanju izvora u četiri sveska čija je ambicija objaviti dokumente rimske ustanove *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*, koji se odnose na povijest Transilvanije, Bosne i Mađarske: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transylvania, Roma 2002-2005*.¹ Sve donedavno je većina dokumenata koji se koriste za ovu studiju bila nepoznata; sada se objavljuju po prvi put.²

* Ovaj članak je prošireno predavanje što ga je István György Tóth (1956-2005) održao na Franjevačkoj teologiji 14. ožujka 2005. godine. Iznenađeno je preminuo 14. srpnja 2005. na povratku s međunarodnog kongresa povjesničara u Sydneyu u Australiji. Radio je u Povijesnom institutu Mađarske akademije znanosti i bio profesor povijesti i predstojnik odsjeka za rani novi vijek na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti. Bavio se djelatnošću katoličkih misionara na protestantskim i osmanskim područjima srednje i jugoistočne Europe. Posebno se bavio djelovanjem bosanskih franjevaca u osmanskoj Mađarskoj kao i u Transilvaniji tijekom XVII. stoljeća. Objavio je nekoliko zbirki s mnoštvom važnih dokumenata iz vatikanskih arhiva koji tretiraju misijsko djelovanje bosanskih franjevaca na spomenutim područjima (*ur.*).

¹ *Litterae missionariorum de Hungaria et Transylvania 1572-1717*. izd. István György Tóth Budapest-Roma I-II. 2002., III-IV. Budapest-Roma 2005. Za misije u regiji vidi István György Tóth: *Politique et religion dans la Hongrie du XVIIe siècle*, Paris, 2004. Za katoličku obnovu: Robert Bireley: *The refashioning of catholicism, 1540-1700*. Washington, 1999. i Ronnie Po-Chia Hsia: *The world of Catholic renewal, 1540-1770*, Cambridge, 1998. s dva različita, zanimljiva pogleda.

² Za opći vjerski razvoj regije u ranom modernom razdoblju vidi: *A Concise History of Hungary*. izd. István György Tóth Budapest, 2005. *History of Transylvania*. izd. Bela Köpeczi. Budapest 1994. (Gábor Barta, Katalin Péter) *A Cultural History of Hungary*. 1-2. Ed. László

Druga evangelizacija Mađarske u 16. i 17. st.

Mađarska je postala kršćansko kraljevstvo oko 1000. godine. Međutim, katoličanstvo je ovdje bilo u najvećoj opasnosti nakon turske okupacije. Katolici su postali manjina, a veliko seljenje južnih Slavena u južne krajeve Mađarske prouzročilo je porast broja pravoslavnih vjernika. S turskom okupacijom došlo je puno sljedbenika islama, ali najveću promjenu u Mađarsku je donijela reformacija. Ipak, usprkos širenju protestantizma, katoličanstvo je preživjelo, a bosanski su franjevci u tome odigrali važnu ulogu. Slično bosanskim trgovcima, za koje je tursko napredovanje značilo stvaranje jedno-obraznog trgovačkog teritorija bez granica i carina od Budima do Istanbula, bosanski su franjevci – kao članovi jedine od Turaka priznate katoličke ustanove na Balkanu – također uspjeli proširiti svoj utjecaj pod osmanskom vlašću.

Nakon jačanja osmanske vlasti u srednjem dijelu srednjovjekovnog mađarskog kraljevstva sredinom 16. st., bosanski su franjevci otišli još sjevernije na okupirana područja. Njihovo je napredovanje olakšano činjenicom da je Katolička crkva na ovom području bila strašno oslabljena zbog reformacije i turskog napredovanja. Stoga je postojao stvarni vakuum u crkvenoj vlasti u osmanskoj Mađarskoj. U međuvremenu je veliki priliv katolika koji su govorili hrvatski u ovu regiju doveo do postupnog pomicanja jezične granice prema sjeveru, tako da su bosanski misionari pronašli vjernike koji govore hrvatski čak i na područjima koja su prije bila naseljena Mađarima. Misionari koji su djelovali u osmanskoj Mađarskoj često su tražili od Svete Stolice da kontaktira francuskog veleposlanika u Istanbulu, kao zaštitnika katoličanstva unutar Osmanskog Carstva, kako bi pomogao u rješavanju specifičnih slučajeva. Međutim, sudbina kršćana bila je u rukama pojedinih begova i paša: u istanbulskoj središnjici o njoj se nije odlučivalo. Ona je ovisila o tome tko je bio mjesni i zapovjednik i u kojoj ga se mjeri moglo potplatiti. Mjesni i paše i begovi odlučivali su o vjerskim stvarima na zaposjednutim područjima.

Među kršćanskim denominacijama Turci su imali više povjerenja u protestante nego u katolike. Očitovanje veće tolerancije prema protestantima imalo je i vjersku i političku osnovu. Jednostavna unutrašnjost kalvinističkih crkava, bez oltara, kipova i svetih slika, bila je bliža pretpostavkama islama nego katoličkim crkvama. Turci su podupirali antitrinitarce ponajviše stoga jer su monoteističko tumačenje njihovih vjerovanja, pronicavo prezentirano od strane njihovih svećenika, smatrali sličnim islamu, dok su katoličko vjerovanje u Trojstvo smatrali politeističkim.

Ipak, za turske su paše suptilne točke vjerske rasprave bile mnogo manje važne od političkih pitanja. Papinstvo su kao državnu moć smatrali najvažnijim

Kosa. Budapest 2000. (István György Tóth, Istvan Bitskey). Za katoličku obnovu u zapadnoj i srednjoj Europi: Ronnie Po-Chia Hsia: *The world of Catholic renewal 1540-1770*. Cambridge 1998. passim.

neprijateljem Osmanskog Carstva, a katolički su biskupi, koje je imenovao car i čije su biskupije bile na neprijateljskom teritoriju, rezidirali u Habsburškom Carstvu.

Biskupi koji su živjeli u izgnanstvu postavljali su u kraljevstvo Mađarske vikare koji su nadgledali ono malo svećenika koji su ostali na okupiranim područjima i koji su vodili brigu o tome da se skuplja propisani porez. Vikari koji su djelovali u osmanskoj Mađarskoj mogli su nadgledati mali broj župnog svećenstva. Svećenika koji su živjeli i djelovali na ovim područjima oko 1620. moglo je biti oko pedeset. Po broju ih je bilo daleko manje nego prije reformacije ili turske okupacije. Župe na ovom teritoriju, zbog malog prihoda koji su mogle dati, nisu bile privlačne svećenicima: oni su vrlo lako mogli za sebe pronaći župu u habsburškoj Mađarskoj, koja je također trpjela od manjka klera. Budući da je novorođene trebalo krštavati, mrtve pokapati a parove vjenčavati, oženjeni laici bez kleričkog školovanja ili ređenja obavljali su ove zadaće od druge polovice 16. st. U moru nepismenosti, ono što ih je kvalificiralo za ovo pseudo-svećeništvo bilo je njihovo poznavanje pisane riječi. Nedjeljom bi napušteno stado bilo tješeno njihovim čitanjem u njihovim zapuštenim crkvama ili njihovim čitanjem na groblju. Ovi nekvalificirani "polusvećenici" od udaljenih su biskupa ili vikara u prvoj polovici 17. st. dobili dopuštenje i od tada su poznati kao *licentiate*. Na zaposjednutim je područjima bilo ih je mnogo više nego svećenika župnika. Stoga je postojala stvarna potreba za misionarskim djelovanjem bosanskih franjevac.

Misionarski uvjeti u osmanskoj Mađarskoj

Većina je samostana u Mađarskoj bila napuštena ili uništena koncem 16. st. U usporedbi s ostatkom zapadne Europe, Mađarska je uvijek imala malo samostana i redovnika; posebno su malobrojniji bili ženski samostani i redovnice. Osim reformacije, opadanju redovničkog života pridonijeli su: kriza u načinu života redovnika, čak i prije Luthera, razaranja od strane Turaka; pohlepa velikaša za samostanskom zemljom koju nije mogla zauzdati ni oslabljena država niti oslabljena Katolička crkva. Nekoliko je samostana postalo graničnim tvrđavama. Mnoge druge samostane Turci su zauzeli i, uz malo izuzetaka, spravili sa zemljom. Brojni monaški redovi koncem 16. st. virtualno su nestali iz Mađarske, a na početku 17. st. čak je i red franjevac opservanata bio na rubu uništenja. Dok su stoljeće ranije franjevci opservanti imali sedamdeset samostana, do 1605. samo su četiri kuće funkcionirale u kraljevskoj Mađarskoj. Istina je, međutim, da su za vrijeme turske okupacije samostani franjevac opservanata u Szegedu i Gyöngyösu bili posljednji bastioni katoličanstva, kao što je to bio i Csíksomlyó u Transilvaniji. Pomoć od bosanskih franjevac bila je potrebna ne samo Katoličkoj crkvi, nego i

redovničkom životu.³ Iz tog je razloga dolazak bosanskih franjevaca s Balkana imao veliki učinak na živote katolika koji su živjeli u osmanskoj Mađarskoj.⁴ U usporedbi s drugim katoličkim svećenicima koji su djelovali u osmanskoj Mađarskoj, bosanski su franjevci uspostavili daleko bolji odnos s osmanskim vlastima, što je franjevcima dalo znatno više manevarskog prostora u njihovu misionarskom djelovanju.⁵ Nasuprot tradicionalnom crkvenom modelu, u skladu s papinskim privilegijima, franjevci u Bosni djelovali su također i kao župno svećenstvo. Od 16. st. nadalje nastavili su uzimati župe i u osmanskoj Mađarskoj.⁶ Turska je administracija tolerirala pa čak i pomagala bosanske franjevce jer ih je trebala kako bi održavala mir i kontrolirala katoličku populaciju koja je plaćala porez te spriječila njezino iseljavanje.⁷

³ Za misije u Europi vidi: Bernard Dompnier : Le missionnaire et son public. Contribution à l'étude de la prédication populaire, Bossuet, La prédication au XVIIe siècle, Paris, 1997, 105-122., Bernard Dompnier : La France du premier XVIIe siècle et les frontières de la mission, Mélanges de l'École Française de Rome. Italie et Méditerranée, 109, 1997, 2. 621-652., Bernard Dompnier : Les missions des Capucins et leur empreinte sur la réforme catholique en France. Revue d'Histoire d'Église de France, LXX, 1984, 127-147. J. S. Cummins (Ed.) : Christianity and Missions, 1450-1800, Aldershot, 1997. Olivier Chaline : La reconquête catholique en Europe centrale, Paris, 1998., Louis Chatellier : La religion des pauvres. Les missions rurales en Europe et la formation du catholicisme moderne XVIe-XIXe siècles, Paris, 1993.

⁴ O bosanskim franjevcima misionarima vidi: Eusebius Fermendžin: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica. Zagrabiae 1892. (= Acta Bosnae). Eusebius Fermendžin: Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis Sancti Francisci Seraphici. Starine JAZU (Zagreb) 1890. Mijo Vjenceslav Batinić: Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini uz prvih šest vjekova njihova boravka. II. Zagreb 1883. Julijan Jelenić: Kultura i bosanski franjevci. I-II. Sarajevo 1912-1915. Schematismus provinciae ordinis fratrum minorum Bosnae Argentinae. Romae 1963. 11-15. István György Tóth: Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627-1707. Budapest-Roma 1994. (=Relationes) 79-101. 177-182. Krista Zach: Die bosnische Franziskanermission des 17. Jh. im südöstlichen Niederrugarn. München 1979. 1-73. Marco Jačov: Spisi Kongregacije za Propagandu Vere u Rimu o Srbima 1622-1644. I. Beograd 1986. 59-104. Marco Jačov: I Balcani tra impero Ottomano e potenze europee (sec. XVI e XVII). Cosenza 1997. 157-160. Marco Jačov: Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645-1669). Roma 1992. I. 619-670.

⁵ Anto Slavko Kovačić: Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene. Sarajevo 1991. passim. Josip Buturac: Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja. Zagreb 1970. passim. Ivan Stražemanac: Povijest Franjevačke provincije Bosne Srebrene. Zagreb 1993. 403. 410. Petrus Capkun: De organisatione curae pastoralis Franciscanorum apud Croatorum gentem. Sibenici 1940. Jovan Radonić: Rimska kurija i juznoslovenske zemlje od XVI do XIX veka. Beograd 1950. Srećko M. Džaja: Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463-1804. München 1984. passim.

⁶ Bazilije Pandžić: L'opera della Sacra Congregazione per le popolazioni della Penisola Balcanica centrale. In: Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria rerum. (Hrsg. Josef Metzler). I/2. Rom-Freiburg-Wien. 1973. 292-315.

⁷ Juraj Božtković: Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala (1339-1735). Beograd 1935. Dominik Mandić: Franjevačka Bosna. Rim (Roma) 1968. Emanuel F. Hoško:

Na prostoru između Beograda i Istanbula bosanski je franjevački red bio jedina katolička ustanova koju su Turci tolerirali. Premda je sama bosanska franjevačka provincija bila u teškoćama nakon gubitka brojnih samostana i prelaska velikog broja mjesnih katolika na islam, bosanski su franjevci započeli širiti svoju misionarsku djelatnost u drugoj polovici 16. st. Putovali su na područja koja su bila znatno udaljena od Bosne. Uistinu, oko 1650., bosanski su franjevci djelovali u Transilvaniji, Moldaviji i Bugarskoj, kao i u Budimu i Pešti u Mađarskoj.⁸ Na ovaj su način održali katoličku vjeru i na područjima koja su bila podložna osmanskome oporezivanju, ali su bila smještena daleko od granica srednjovjekovnog kraljevstva Bosne. Dok su u Bosni franjevci bili jedini predstavnici Katoličke crkve i nisu ih ometali drugi redoviti svjetovni kler, u osmanskoj Mađarskoj i Transilvaniji naišli su na žilavu konkurenciju. Uistinu, bosanski su se franjevci trajno prepirali s drugim katoličkim svećenicima, s nadbiskupom Ostrogon (Esztergom) isto kao i s isusovcima, ili s jednostavnim laičkim župnim svećenstvom.

Prijelaz bosanskih franjevaca na sjever

Nakon turske okupacije Mađarske, u drugoj polovici 16. st., bosanski su franjevci prešli rijeku Savu koja je prije tvorila sjevernu granicu bosanske franjevačke provincije. Onda su s dopuštenjem osmanskih vlasti zauzeli tri napuštena samostana u Slavoniji. Ova tri samostana – u Velikoj, Našicama i Šarengradu – postali su bazom za njihovo daljnje širenje. Uz ova tri samostana bosanski su se franjevci uselili i u ispražnjene župe južne Mađarske. Ove su župe bile napuštene od njihovih prijašnjih svećenika nakon progona od strane Turaka. Oko 1584. bosanski provincijal izvješćuje da je bosanski franjevac pod imenom fra Casparo uspješno obraćao luterane na području između rijeka Dunava i Tise, na području tzv. Bačke, te je pokušavao tu nagovoriti vjernike da koriste gregorijanski kalendar.⁹ U prvoj polovici 17. st. bosanski su franjevci pokrivali još veće područje osmanske Mađarske. Koristeći svoje dobre odnose s osmanskim vlastima, povratili su od svjetovnih svećenika čitav niz župa u južnoj Mađarskoj.

U dvadesetim je godinama 17. st. bosanski franjevac Pavao Papić djelovao kao misionar na području Bačke, oko Bača, sjeverno od Beograda. Grad Bač

Djelovanje franjevaca Bosne Srebre u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI. i XVII. stoljeća. U: Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine. Sarajevo 1979. (Analecta Croatica Christiana XVI.) 112-114. Julijan Jelenić: Spomenici kulturnoga rada bosanskih franjevaca (1437-1878) *Starine JAZU* 36 (1918) 81-162. Basilius Pandžić: *Relatio de provincia Bosnae Argentinae anni 1623*. U: Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu 1-2. Roma 1965. 211-234. Eusebius Fermendzin: *Acta Bulgariae ecclesiastica*. Zagrabiae 1887. 28-35.

⁸ Ivan Dujčev: *Il cattolicesimo in Bulgaria nel secolo XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici*. Roma 1937. 9-74..

⁹ Archivio Segreto Vaticano, Roma, Archivum Arcis I-XVIII. Fol. 42/v.

je bio sjedište stare nadbiskupije Bač prije turskog osvajanja. Još važnije, bio je lokacija porušenog franjevačkog samostana Djevice Marije, za koji se pogrešno smatralo da je bio stara benediktinska opatija. Dubrovački svjetovni svećenik Paolo Torelli nije bio ni franjevac ni benediktinac, ali je od pape Pavla V. primio fiktivni naslov *opat Bača*, kao vođa katolika na ovom od Turaka okupiranom području. Godine 1622. Torelli piše u Rim da je za dvije godine obnovio dvije porušene crkve i da je postavio dva svećenika u ove crkve, što je izazvalo veliko zadovoljstvo kod mjesnog stanovništva. Čini se da je jedan od tih svećenika bio Papić. Ovom bosanskom franjevcu misionaru nije nedostajalo ambicija jer je za sebe tražio razne biskupije, npr. u Sofiji. Papić je poslao detaljan izvještaj u Rim, opisujući svoje djelovanje u Bačkoj koja se činila tako divljom i neobičnom za misionare iz planinske Bosne upravo jer je mađarska ravnica bila *potpuno ravna, bez brda* – u Bosni su brda bila sklonište za franjevce, dok se na ovom području, u ravnici, nisu imali gdje skloniti. Fra Pavao Papić je djelovao na ovom području koje je s vjerskog stajališta bilo pomiješano: obraćao je kalviniste, luterane, antitrinitarce i pravoslavne.

Ovaj obrazovani bosanski franjevac nije imao uspjeha samo zbog svojih propovijedi koje je mogao razumjeti sve veći broj Hrvata. Papić je imao solidnu reputaciju kao izvanredan egzorcist, sposoban obračunati se sa zlim duhovima. Donošeni su mu bolesni i opsjednuti katolici iz dalekih sela. Papić je imao velike ambicije ne samo kao misionar nego i kao crkveni pisac: počeo je prevoditi Bibliju na hrvatski, a preveo je i popularno djelo od Bartolomea da Salutija, talijanskog franjevca, mističkog pisca i propovjednika iz Rima, koji je umro 1617.¹⁰ Izvorni je naslov ovog apokaliptičkog djela bio *Le sette trombe per risvegliar peccatori* (Sedam trublji za probuditi grešnika). Međutim, usprkos njegovim naporima, Papićev hrvatski prijevod djela *Le sette trombe* nije objavljen za njegova života i ostao je u rukopisu sve donedavno.¹¹

Brat Ivana Bandulavića započinje svoju misionarsku karijeru

Bosanski franjevac Marko Bandulavić, koji će kasnije postati apostolski administrator Moldavije, započeo je 1626. misiju s još jednim bosanskim

¹⁰ Ignacije Gavran: Fra Pavao Papić kao prevodilac. *Regiones Paeninsulae Balcanicae et Proximi Orientis. Aspekte der Geschichte und Kultur. Festschrift für Basilius S. Pandzic.* Hrsg. Elisabeth Erdmann-Pandzic. Bamberg 1988. 309-321. Zoran Velagić, The Croatian author at the frontier of Catholicism and Orthodoxy in Croatia, u: *Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400-1750.* izd. Eszter Andor- István György Tóth. Budapest 2001. 89- 97.

¹¹ Acta Bosnae ... 387-389. Ignacije Gavran: Fra Bartolomej da Salutio. Sedam trublji za probuditi grešnika na pokoru. Građa za povijest književnosti Hrvatske. 33. Zagreb 1991. 157-175. István György Tóth: The missionary and devil: Ways of conversion in Catholic missions in Hungary. u: *Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400-1750.* izd. Eszter Andor- István György Tóth. Budapest 2001. 79- 87.

franjevцем u Karaševu na osmanskome teritoriju. Rođen je koncem 16. st. u Uskoplju (D. Vakuf), u Bosni, od pravoslavnog oca i katoličke majke. Njegov pečat pokazuje da je potjecao iz jedne ugledne i bogate bosanske obitelji. Njegov stariji brat bio je Ivan Bandulavić, poznati franjevački pisac. U jednom od svojih pisama Bandulavić piše i o provincijalu bosanskih franjevaca i bosanskom biskupu Marijanu Maraviću kao svom rođaku. Bandulavić se školovao u franjevačkom samostanu u Fojnici, a teologiju je studirao i u talijanskim samostanima. Kad se vratio iz Italije, služio je u samostanima Velika i Požega. Bio je generalni vikar bosanskog biskupa.

Bandulavić je bio poslan na ovo područje od dubrovačkog franjevca Alberta Rendića, biskupa Beograda i Smedereva, koji se zaprepastio vidjevši nevolju mjesnih katolika za vrijeme vizitacije ovog područja. Pronašao je dvanaest sela gdje su mjesni svećenici, premda su stanovnici bili ponosni katolici, odsutni već mnogo godina. Stoga su mjesni katolici krštavali svoju djecu tako što su ih nosili protestantskim pastorima ili pravoslavnim svećenicima. Rendić je vizitirao okolna područja i pronašao, na svoje zaprepaštenje, jednog Roma koji je znao četiri slova abecede (!) i zvao se svećenikom te krštavao po selima. Marko Bandulavić je također dao uznemirujuću impresiju katolika na ovom području koji su još uvijek koristili stari kalendar (tj. julijanski, a ne gregorijanski) i gdje su se bliski rođaci vjenčavali jer nije bilo mjesnih svećenika koji bi zabranili ovu praksu. Čak spominje i prisutnost nekoliko bigamista koji su se, koristeći priliku rivalstva između raznih denominacija, ponovno vjenčavali u drugoj religiji dok su njihovi supružnici još uvijek bili živi.¹²

Početkom 17. st. područje oko Temišvara, koje će se u 18. st. nazvati Banat, dijelom je pripadalo Osmanskom Carstvu, a dijelom kneževini Transilvaniji kojom su vladali kalvinistički knezovi. Stanovništvo ovog područja je bilo pomiješano i uključivalo je Rumunje, Mađare i južne Slavene. Uz pravoslavnu većinu i kalvinističku manjinu i katolici su bili brojni. Prva misija bosanskih franjevaca koja je bila uspostavljena po nalogu *Svete kongregacije za širenje vjere* bila je misija u Karaševu ili Krašovaru. Uspostava ove misije značila je da bosanski franjevci ponovno ulaze na područje gdje nije bilo biskupa i gotovo nikakvog župnog svećenstva. Bosanski franjevci su ovdje održavali nepostojeće crkvene strukture. Oni su obavijestili Rim da je stanovništvo ovog područja imalo moral divljih i barbarskih seljaka. Ovo je značilo ne samo da nisu poznavali katoličke obrede, nego i da su za Božić i Uskrs provodili po tri dana u lumpovanju, pijanstvu i plesu. Drugi uznemirujući čimbenik za bosanske misionare bio je taj da tamošnje župne zajednice nisu bile voljne davati milostinju, tvrdeći da ne spada na njih da se brinu za

¹² Archivio Storico della Sacra Congregazione de Propaganda Fide, Roma (=APF) Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali, (= SOCG) Vol. 148. Fol. 314. Vol. 57. Fol. 25-26. Vol. 218. Fol. 432.

svećenika. Stoga su se u početku misionari uistinu oslanjali na pomoć iz Rima koju je uvijek bilo teško dobiti. Premda katoličke župe nisu vidjele desetljećima ništa osim protestantskih i grčkih pravoslavnih svećenika, ipak su sačuvale svoj katolički identitet. Kako bosanski franjevac Andrija iz Kamenograda 1630. izvješćuje Rim, mjesni su katolici običavali kazati *naša je divna vjera u Rimu*, pod čim su podrazumijevali da je poglavar njihove vjere, papa, bio u Rimu.¹³

Ivan Dežmanić nastavlja Bandulavićevo djelo

Bandulavić je ovdje djelovao od 1626. do 1630., a nakon toga je napustio misiju zbog teške bolesti. Njegovo je djelo nastavio nakon jednog desetljeća drugi bosanski franjevac: Ivan Dežmanić. General Franjevačkog reda je 1640. pozvao Dežmanića i jednog njegova subrata u Rim s namjerom da pošalje dva franjevca, koji su bili dobro upoznati s turskim poslovima, u misiju u Svetu zemlju. Na koncu su kardinali odlučili da je bila veća potreba za dvojicom franjevaca u osmanskoj Mađarskoj. Do tog trenutka u Karaševu ne samo da su katoličke molitve i obredi bili zaboravljeni, već je i mala drvena crkva koju je sagradio Bandulavić 1626. bila na rubu propadanja. Budući da se misa nije slavila u crkvi već jedno desetljeće, mjesni su je seljaci koristili kao svinjac te su čak i svinje ondje bile klane! U Lipovi, sve što je ostalo od Bandulavićeve vremena bila je mala drvena kuća sa slamnatim krovom koja je bila na rubu propadanja. Nakon što je misija bosanskih franjevaca u Karaševu ojačala, na drugim je mjestima uspostavljeno nekoliko dodatnih misija.

Nakon prekida od deset godina mjesno je stanovništvo u početku bilo poprilično nepovjerljivo prema misionarima. Isprva su od svećenika prihvatili samo najvažnija slavja, poput krštenja ili vjenčanja, i nisu htjeli slušati njegove propovijedi.¹⁴

Ivan Dežmanić je nastavio putovati po čitavoj regiji, propovijedajući, slušajući ispovijedi i usput obraćajući, ali je isto tako išao i na duga putovanja. Svake je godine putovao po Transilvaniji gdje je skupljao priloge za misije od mjesnih katolika. Dežmanićev registar krštenja dokazuje kako je bio uspješan kao misionar: ne samo da je krstio velik broj ljudi (odraslih i djece)

¹³ APF SOCG Vol. 179. Fol. 125. Vol. 94. Fol. 196/r-v. Relationses ... 16-20. 94-95. 271-276. V. A. Urechia: Codex Bandinus. Academia Romana. Memoriile sectiuni istorice. Bucuresti 1893-1894. 1-335. Documenta Hungarorum in Moldavia. 1467-1706. Ed. Kálmán Benda. Budapest 1989. I. 267-454. Andrei Veress: Scrisorile misionarului Bandulović din Moldova (1644-1650). Academia Romana. Memoriile sectiuni istorice. III/VI. No. 13. Bucuresti 1926. 333-397. Acta Bosnae ... 379-382. Marko Jacov: Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645-1669). Roma 1992. I. 126-128. 139-140. 500-502.

¹⁴ APF SOCG Vol. 87. Fol. 190. Vol. 218. Fol. 72. Vol. 53. Fol. 6/r-v. Vol. 148. Fol. 323. 351. 332. Acta Bosnae ... 391-392.

na području Temišvaru, nego je išao krštavati i po Transilvaniji, pa čak i po Vlaškoj i Moldaviji.¹⁵

Biskup misionar Mate Benlić uhićen u Temišvaru

Ivan Dežmanić je umro 1652. i nakon ovog datuma misija se na području Banata raspala. Neki su od misionara bosanskih franjevaca napustili misiju, s drugi su se proglasili neovisnima od misije, započeli svoje redovne *privatne misije*, slobodni od kontrole poglavara i daleko od toga da budu poslušni udaljenim gvardijanima u Bosni.

Bosanski franjevac Mate Benlić, misionar i beogradski biskup, posjetio je Temišvar i okolicu 1653.¹⁶ Služio je kao biskup više od dva desetljeća, putujući neumorno kroz osmansku Mađarsku. Prolazeći kroz turska područja držao je krizme po zemlji. Po dolasku u Temišvar Benlić je potražio pašu da bi mu pokazao zaštitno pismo koje je primio od paše iz Budima. Međutim, prije nego što je to uspio, pašin zamjenik *Kedhüda* podigao je protiv njega mjesno muslimansko stanovništvo tvrdeći da je Benlić stigao iz Venecije s namjerom da potakne pobunu protiv sultana. Biskup je tako bio pritvoren od mjesnih turskih vlasti. *Kedhüda* ga je onda htio nabiti na kolac kao špijuna i izdajnika; čak su ga i neki mjesni muslimani počeli nazivati izdajnikom. Benlić je bio zatvoren u kuli tvrđave, a Turci su u dvorištu ispod nje počeli oštriti svoje kolčeve. Nakon intervencije njegovih bosanskih poznanika iz Sarajeva i donacija mjesne katoličke zajednice, Benlić je napokon pošteđen strašne smrti. Nekoliko istaknutih muslimana, koji su bili porijeklom iz Sarajeva, svjedočili su za Benlića. Potvrdili su da je bio rođen u Bosni kao sultanov podanik. U međuvremenu su katolici u Temišvaru pod lihvarskim uvjetima sakupili 400 *scudosa* za njegovo puštanje. Benlić, koji je od osmanskih vlasti bio obilježen kao špijun, poticatelj pobune i izdajnik, pušten je tako na slobodu. Mogao je nastaviti svoj obilazak crkava kao da se ništa nije dogodilo.¹⁷

Tatarske i turske trupe su 1658. opustošile i zauzele istočnu polovicu područja koje je do tada bilo u rukama Transilvanije. Grad Karansebes, koji

¹⁵ APF SOCG Vol. 406. Fol. 349. Vol. 127. Fol. 1. Vol. 81. Fiol. 250-252. 241-242/v. Vol. 82. Fol. 200-202/v. Vol. 401. Fol. 86. Vol. 125. Fol. 17-18/v. Vol. 85. Fol. 396. Vol. 172. Fol. 380. *Relationes ...* 79-107.

¹⁶ Ivan Stražemanac: *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene*. Zagreb 1993. 134- 144. F. Hoško: *Djelovanje franjevaca Bosne Srebrene u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI i XVII stoljeća*. u: *Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine*. Sarajevo 1979. (*Analecta Croatica Christiana XVI.*) 112-114.

¹⁷ APF SOCG vol. 319. Fol. 17.+ 22/v. APF SOCG Vol. 218. Fol. 451., APF SOCG Vol. 218. Fol. 132., Vol. 218. Fol. 2., Marko Jačov: *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645-1669)*. Roma 1992. I. 276-278. 619-670.

je prije pripadao Transilvaniji, postao je dio osmanske Mađarske, a i kadija se uselio u prijašnji isusovački koledž u Karansebesu. Turske i tatarske trupe su uništile misiju bosanskih franjevaca. Nakon povlačenja turske vojske kardinali *Svete kongregacije za širenje vjere* povjerali su bugarskom franjevcu opservantu Paolu da Cinquefontiju (Pavel od Petkladenci) zadaću reorganiziranja misije u Temišvaru.

Bugarski franjevac opservant Pavel od Petkladenci školovao se u talijanskim samostanima i vratio se iz Italije u Bugarsku 1644. Od 1646. do 1649. bio je kustos bugarske kustodije. *Sveta kongregacija za širenje vjere* postavila ga je za prefekta misije na području Temišvara. Bugarski je franjevac doputovao u listopadu 1659. s četvoricom sudrugova u Lipu i tu je sljedećih godina održavao uspješnu misiju. Poslao je u Rim nekoliko izvješća o djelovanju svoje misije, ali su ta izvješća izgubljena. Čak i kad je 1667. ponovno izabran za kustosa Bugarske, zadržao je i naslov prefekta misije u Krašovaru, Karansebesu i Lipi.¹⁸

Na prijedlog Paola da Cinquefontija *Sveta kongregacija za širenje vjere* postavila je Ivana Brankovića iz Dervente, bosanskog franjevca i prijašnjeg župnika u Sarajevu, za viceprefekta područja Temišvara. Ivan je započeo svoje misionarsko djelovanje već sljedeće godine. U razdoblju od nekoliko godina – prema njegovu vlastitom izvješću – krstio je ne manje nego 620 pojedinaca, uključujući mnoge odrasle. Oslobodio je trojicu Mađara koje su Turci bili uhitili, kao i jednog zatočenog dječaka kojeg su Turci uzeli u Nagyvarad (Oradea) radi obrezanja. Također je pomogao četvorici mladih katolika, koji su već prešli na islam, da pobjegnu natrag u Transilvaniju.

Ovo područje misije bosanskih franjevaca, zvano Banat, bilo je jedini dio Mađarske koji je ostao suverenim im teritorijem nakon mira u Karlovcima (1699). Bosanski franjevci su se nastavili brinuti za katolike na ovom području. Posljednji župnik u osmanskoj Mađarskoj Mijo Kokić bio je također bosanski franjevac: došao je iz samostana bosanskih franjevaca u Budimu, govorio je njemački, mađarski i hrvatski, a znao je ponešto i turski. Na službu u Temišvar, okupiran od Turaka, ovaj je župnik došao 1715. godine, tj. upravo godinu dana prije nego što je kršćanska vojska ponovno zauzela grad.¹⁹

¹⁸ Acta Bosnae ... 510. Relationes ... 212-225. APF SOCG Vol. 218. Fol. 97. 409-410/v. 1-2/v. Vol. 306. Fol. 64-67/v. Vol. 481. Fol. 235. APF FV Vol. 6. Fol. 111-119. Vol. 310. Fol. 173-175. 189.

¹⁹ APF Lettere SC Vol. 97. 1708. Fol. 414. Vol. 102. 1713. Fol. 195./v. Vol 99. 1710. Fol. 45. Vol. 98. 1709. Fol. 43. Vol. 104. 1715. Fol. 63. Vol. 101. 1712. Fol. 94/v. APF SOCG Vol. 566. Fol. 288-291/v. Vol. 562. Fol. 607. + 610/v. + 611/v. Vol. 577. Fol. 59. + 62/v. Vol. 577. Fol. 60. + 61/v. Vol. 589. Fol. 32. + 34/v. Vol. 601. Fol. 467/r-v. Fol. 262.+ 263/v.

Misija bosanskih franjevaca u Temišvaru

U kneževini Transilvaniji, novoj državi na zemljovidu Europe u 16. st., širenje se reformacije razlikovalo na više načina od onog u Mađarskoj. U multinacionalnoj Transilvaniji nijedna denominacija nije imala snagu da se proglasi jedinom pravom crkvom koju bi većina trebala prisilno slijediti. Tek je pod vlašću katoličkog kneza i poljskog kralja Stjepana Bathoryja (1571.–1578.) zapisano da se tolerancija za tri protestantske crkve proširila na četiri denominacije, uključujući katolike. Ipak, čak i nakon 16. st. moglo se pronaći puno katolika u kneževini. Kohezivna grupa katolika ostala je u Szeklerovoj zemlji (Székelyföld) koja je tako popularno znana kao *Rim Transilvanije*. Premda je katoličanstvo bilo jedna od četiriju prihvaćenih religija u kneževini Transilvaniji, na početku 17. st. našlo se u poteškoćama. Pod kalvinističkim knezovima desetljećima nije bilo katoličkog biskupa ni sjemeništa, a sve manji broj župnika i svećenika jedan od drugog su učili bitne stvari svog poziva. Štoviše, svećenici područja Szekler bili su uglavnom oženjeni.

Mnogi aristokrati Transilvanije ostajali su katolici, čak i kad su lojalno popunjavali mjesta kancelara, blagajnika, savjetnika, diplomata, generala kalvinističkih knezova, te su se čak i borili u ratovima protiv katoličkih Habsburga ostajući pritom vjerni papi. Ova grupa aristokrata bila je glavni podupiratelj Katoličke crkve u Transilvaniji i tražila je pomoć od bosanskih franjevaca. Premda ovi bosanski franjevci nisu znali mađarski, plemići su razumijevali njihove propovijedi na latinskom i mogli su reći misu i obavljati krštenja. Katolički su aristokrati najprije trebali svećenike za dvor, pa su prvi franjevci misionari služili svoje zaštitnike na dvoru u redovnoj svećeničkoj odjeći.

Bosanski franjevci su 1630. započeli misiju u Transilvaniji: ovi su misionari došli u Transilvaniju s područja Temišvara (Banat).

U Transilvaniji je Katolička crkva bila u vrlo teškoj situaciji početkom 17. st. Nije imala biskupa ni sjemeništa za svećenike, a sve manji broj župnika svećenika učili su jedan od drugog praksu svećeničkog zvanja. U jedini preostali samostan u Transilvaniji, franjevački samostan Svete Djevice u Csik-somlyou, katolici su morali pozvati grčkog franjevca konventualca s Krete kako samostan ne bi bio potpuno prazan.²⁰ Mnoge su aristokratske obitelji u Transilvaniji ostale katoličke, poput obitelji Kovacsóczy, Kornis, Apor, Lázár, Haller, Mikes, Tholdalaghy, Erdélyi, Jósika i Wesselényi. Uzalud su tražili franjevce mađarske provincije *Svetog Spasitelja* te su stoga pisali franjevačkoj provinciji Bosni Srebrenoj koja je već imala misijsku postaju u procvatu u Karaševu, blizu Temišvara. Četvorica bosanskih misionara franjevaca došli su u Transilvaniju 1630. u odjeći svjetovnih svećenika jer je prisutnost redov-

²⁰ Archivum Franciscanum Hungaricum, Budapest, Acta provinciae Sancti Stephani, 1. Inquisitionales litterae circa dilapidationem bonorum conventus. 1624. 1631.

nika bila strogo zabranjena. Dvojica od njih, fra Ilija iz Požege, koji je služio u Lipi, i fra Marijan iz Sarajeva, koji je desetljeće kasnije postao kustosom Transilvanije, uskoro su se odatle vratili. Marijan iz Sarajeva se vratio u ranim četrdesetim godinama 17. st. s trojicom drugih bosanskih franjevaca u Transilvaniju i ponovno je tamo evangelizirao. Od 1647. do 1650. bio je kustosom Transilvanije. Od 1651., vjerojatno na traženje bosanskog franjevca i moldavskog apostolskog administratora, evangelizirao je u Moldaviji. Godine 1651. tamo je bio generalni vikar.

Druga dvojica bosanskih franjevaca, Stjepan iz Tuzle (Soli) i Stjepan iz Lopara ostali su u Transilvaniji do smrti i ondje imali golem utjecaj na katoličanstvo.

Stjepan iz Tuzle (1579.-1653.), vjerojatno se izvorno zvao Tuzlak (Solinjanin, Soljanin) bio je najznačajniji lik među bosanskim franjevcima koji su djelovali u Transilvaniji u 17. st. Stupio je u opservantski Franjevački red 1600., od 1630. bio je misionar *Svete kongregacije za širenje vjere* – sam je pisao Kongregaciji o ovim činjenicama i o godini svog rođenja. Prema svom imenu, pripadao je samostanu u Tuzli, latinski Salina. Nakon smrti kneza Transilvanije Gabrijela Bethlena, došao je 1630. u Transilvaniju. Neko je vrijeme služio na dvorovima katoličkog plemstva prerušen u svjetovnog svećenika. Od kneza je 1632. dobio privilegij, a 1636. je sagradio mali samostan u Mikhazi (distrikt Maros) na zemlji katoličkog plemića Mihály Tholdalaghyja. Potom ga je *Sveta kongregacija za širenje vjere* postavila za prefekta misije. István Simándi, biskup Transilvanije u izgnanstvu, postavio ga je 1636. za svog vikara, premda na to nije imao pravo jer nije imao papinsku potvrdu. Knez George Rákóczi I. volio je i podržavao Tuzlaka koji je 1638. po naredbi *Svete kongregacije za širenje vjere* vizitirao župe u Szekleru. Zahvaljujući njegovim naporima, bila je od pape Urbana VIII. osnovana 1640. godine neovisna Transilvanska kustodija *Sveti Stjepan*. Tuzlak je postao njezin prvi kustos od 1640. do 1647., a nakon toga bio je definator. Tako je dugo vremena istodobno bio kustos, prefekt misije i vikar.

Stjepan Tuzlak i Stjepan iz Lopara došli su u Transilvaniju u vrlo dobrom trenutku za franjevačku misiju, u vrijeme konfuzije, promjene kneževa i slabe središnje vlasti. Došli su 1630., u vrijeme kaotičnog razdoblja nakon smrti kneza Gabriela Bethlena; usprkos zakonima koji su zabranjivali prisutnost katoličkih redovnika u Transilvaniji mogli su ostati u kneževini. Knez George Rákóczi I. dao im je 1632. poseban privilegij. Stjepan Tuzlak bio je osobno simpatičan knezu Rákócziju. Možemo, međutim, pretpostaviti da je kalvinistički svećenik prihvatio bosanske franjevce kao konkurente mađarskom katoličkom župnom svećenstvu na području Székely (Sicilian) i – za razliku od mađarskih franjevaca – bosanski franjevci nisu došli iz zemlje Habsburga.

Bosanski franjevci nisu u početku govorili ni mađarski, ni rumunjski, ni njemački jezik, ali je mađarsko plemstvo moglo razumjeti misu, moglo primiti krštenje; razumjeli su njihovo propovijedanje na jednostavnom latinskom

jeziku, a na latinskom su se bosanskim franjevcima čak i ispovijedali. Ovi bosanski franjevci bili su izvorno svećenici na dvorovima katoličke aristokracije.²¹

Bosanski su franjevci 1636. uz pomoć Mihálya Tholdalaghyja, kapetana Marosa, dobili zemljište, sagradili crkvu i malu kuću za fratre te – budući da su, premda prosjački red, imali posebne papinske privilegije – kupili malo zemlje, vinograda i mlin. Stjepan Tuzlak pridobio je za misiju budućeg kustosa transilvanskih franjevaca Kázméra Damokosa (1606.-1678.). Na koncu svog života Damokos nije samo bio prefekt i kustos franjevačke apostolske misije u Transilvaniji, nego čak i tajni misijski biskup Transilvanije s naslovom *in partibus infidelium* biskupije Coron u Grčkoj. Ipak, kad je Damokos iz mađarske franjevačke provincije *Svete Marije* došao u Transilvaniju da posjeti svoje rođake, nije bio čak ni svećenik, samo *frater laicus*. Kao mladić, rođen u Szováta u Székely, području Transilvanije, stupio je 1629. u mađarsku opservantsku franjevačku provinciju *Svete Marije*. Ipak, kako mu je jedan prst bio odsječen, mogao je u Franjevačkom redu biti samo brat laik, a ne svećenik. Kad je 1637. došao u Transilvaniju da posjeti i obrati svoje rođake, Damokos je postao prevodilac i tajnik Stjepana Tuzlaka, prefekta bosanske franjevačke misije, za vrijeme Tuzlakove apostolske vizitacije na području Székler (Sicilian) 1638. Nakon ove vizitacije, Damokos je poslan u Rim, gdje je 1639. bio zaređen za svećenika. Katolički plemić István Haller imenovao je Damokosa svojim dvorskim svećenikom i dao mu na svom području porušeni samostan franjevaca opservanata u Fehéregyháza. Ostao je gvardijan ovog samostana do 1649.²²

Aktivni bosanski franjevci u Transilvaniji htjeli su da papa – kao što se to dogodilo u Bugarskoj – osnuje specijalnu kustodiju u Transilvaniji samo za bosanske franjevce. Međutim, mađarski franjevci provincije *Svetog Spasitelja* oduprli su se snažno ovoj namjeri bosanskih franjevaca jer su Transilvaniju smatrali svojom, kao u srednjem vijeku. Budući da su se u trenutku osnivanja nove kustodije u Transilvaniji nalazila samo dvojica bosanskih franjevca, Stjepan Tuzlak i Stjepan iz Lopara, to očito nije bilo dovoljno i Bosanci su trebali i mađarske franjevce.²³ Stjepan Tuzlak je tražio od Rima da bude postavljen *de facto* misijskim biskupom Transilvanije s naslovom Szendrő (Smederevo) kao što je Kázmér Damokos kasnije postao biskupom Transilvanije s naslovom Corone. Međutim, papa Urban VII. Tuzlaka nije htio imenovati. Vjerojatno papa nije htio ovu provinciju mađarskih katolika dati bosanskom franjevcu.

²¹ APF Visite e Collegi. Vol. 16. Fol. 257/r-v. APF SOCG Vol. 408. Fol. 195.

²² Relationes i. m. 249-250, 295-297.

²³ APF SOCG Vol. 82. Fol. 215/r-v. + 220/v.

Osnivanje Kustodije *Svetog Stjepana*

Papa Urban osnovao je 1640. posebnom papinskom bulom novu franjevačku kustodiju u Transilvaniji, Kustodiju *Sv. Stjepana*, koja je ujedinila bosanske i mađarske franjevce koji su djelovali u Transilvaniji. Nova kustodija franjevačkog reda imala je samo dva postojeća samostana te dva koja su bila u planu! Ova kustodija *Sv. Stjepana* nije pripadala ni mađarskoj ni bosanskoj franjevačkoj provinciji: bila je izravno pod papinom vlašću. Stjepan Tuzlak tražio je od Rima da misija bosanskih franjevaca u regiji Banata (Temišvar) bude također vezana uz novu kustodiju, ali Rim je odbio njegovu molbu jer ova regija nije bila većinom u Transilvaniji nego na osmanskom teritoriju.²⁴

U ovoj maloj kustodiji uvijek je postojao veliki antagonizam između mađarskih i bosanskih franjevaca. Dok je živio Stjepan Tuzlak (umro je sredinom siječnja 1653.), ovi su sukobi bili skriveni jer su svi, i Bosanci i Mađari, prihvaćali Tuzlaka kao poglavara kustodije. Nije samo problem jezika podijelio bosanske i mađarske franjevce u Transilvaniji: oni su pripadali različitim granama franjevačke opservantske reforme. Bosanski su opservanti mogli, u skladu sa svojim papinskim privilegijama, imati malo zemlje, vinograde, mlinove, dok su mađarski franjevci bili *reformati (strictioris observantiae)* koji nisu mogli imati nikakva nepokretna dobra.²⁵ Papa Urban VIII. je ujedinio ove dvije vrste franjevaca u novu kustodiju prema strožim pravilima, tako da su Bosanci trebali prihvatiti pravila koja su bila stroža od onih koja su poznavali u Bosni.

Nakon osnutka nove kustodije bosanski je provincijal, na zahtjev Stjepana Tuzlaka, poslao 3-4 mlada bosanska franjevca u Transilvaniju pod vodstvom gore spomenutog Marijana iz Sarajevo i Bartolomea iz Imotskog. Sljedećih se godina u Transilvaniji istodobno nalazilo 4-7 bosanskih franjevaca: jedni bi došli, drugi otišli. Kretali su se između Bosne i Transilvanije.²⁶

Kongregacija za širenje vjere pokušala je riješiti sukob između bosanskih i mađarskih franjevaca šaljući u misiju u Transilvaniju talijanskog franjevca Fulgenzija da Jesi, franjevačkog učenjaka i misionara iz rimske provincije franjevaca opservanata.²⁷

Fulgenzio da Jesi bio je rođen u Jesiju, blizu Ancone, ali je potjecao iz ugledne plemićke obitelji Urbino. Kao član rimske provincije živio je u samostanu u Nazzanu, blizu Rima. Bio je 1628. poslan od svojih poglavara kao predavač u Mađarsku, u Provinciju *Svetog Spasitelja*. Predavao je u samostanu u Szécsényju, na osmanskoj granici. Od 1629. do 1632. i od 1635. do

²⁴ APF SOCG Vol. 404. Fol. 272. Vol. 85. Fol. 405. Vol. 218. Fol. 418/r-v.

²⁵ APF SOCG Vol. 87. Fol. 199/r-v. SOCG Vol. 411. Fol. 347.

²⁶ APF SOCG Vol. 400. Fol. 27.

²⁷ APF SOCG Vol. 408. Fol. 192/r-v.

1638. bio je definator mađarske Franjevačke provincije *Svetog Spasitelja*. Misionarsku dozvolu je primio 1634. Širio je evanđelje u Gyöngyösu, u ovom samostanu u osmanskoj Mađarskoj, ali je zapao u oštar sukob s isusovcima te se vratio u Rim, živio i podučavao u samostanu Carpenta blizu Rima. Dobio je misiju za Transilvaniju, a *Sveta kongregacija za propagandu vjere* postavila ga je za prefekta misije i kustosa transilvanske kustodije. Otišao je u Transilvaniju u ljeto 1643. Ondje, međutim, nije bio prihvaćen kao poglavar ni od bosanskih ni od mađarskih franjevaca. Stoga se smirio na području katoličkog plemića Istvána Lázára, gdje je djelovao u misiji s dvojicom mađarskih franjevaca. Tu je 1646. umro od kuge. Ni bosanski ni mađarski franjevci ga nisu prihvatili kao svog poglavara, a ni mađarsko katoličko plemstvo, zaštitnici misije, nije prihvatilo ovog talijanskog franjevca. Početkom 1647., nakon fra Fulgenzijeve smrti, Kongregacija je poslala kao komisara bugarskog franjevca Gabrielea Thomasija Mančića koji je dolazio iz misije bosanskih franjevaca, ali nije bio Bosanac već Bugarin. Thomasi je od 1645. bio viceprefekt bosanske franjevačke misije u regiji Banata u Karánsebesu i Lipi. Kad je 1646. otišao u Rim, franjevački ga je general poslao kao vizitatora u Transilvaniju. Njegov je zadatak bio učiniti da Fulgenzio da Jesi bude prihvaćen kao kustos. Međutim, kad je u veljači 1647. doputovao u Transilvaniju, Fulgenzio da Jesi već je bio mrtav. Thomasi je na kapitulu transilvanske kustodije napao Tuzlaka i druge bosanske franjevce, ali ništa nije postigao. Gabriel Thomasi-Mančić je nakon ovoga imao dugu i sadržajnu misionarsku karijeru: od 1653. do 1658. evangelizirao je u Vlaškoj. Pretendirao je 1655. da bude vikar nadbiskupu Sofije Pietru Diodatu i definator bugarske franjevačke kustodije. Došao je u Transilvaniju s dvora kneza Vlaške. 1658. i 1659. poslan je od vlaškog kneza Radua Mihnea kao njegov poslanik u Beč, Veneciju i onda u Rim papi Aleksandru VII. Od 1659. do 1661., za vrijeme truskog rata, bio je blisko povezan s kalvinističkim knezom Transilvanije Geomeom Rákóczijem II. i Johnom Keményjem. Nadao se papinskoj podršci za ove kneževe, privilegijama za ovdašnje katolike te prije svega biskupskom naslovu za sebe. Dao je detaljno izvješće o vojnim događajima i smrti Johna Keményja u bitci kod Nagyszöllösa. Nakon toga je bio prefekt misije u Moldaviji i Vlaškoj te apostolski povjerenik Transilvanije, potom 1660. apostolski vikar Moldavije, sedamdesetih godina apostolski vikar Moldavije, Transilvanije i Vlaške. Međutim, ostaje dvojbeno je li imao pravo nositi sve te naslove. On sam nije obavio traženu vizitaciju u ovim zemljama, ali je naredio bugarskom franjevcu Blažu Koičeviću da je obavi. Šezdesetih je godina živio u Moldaviji i Vlaškoj, ali je nekoliko puta otišao u Beč. Više je vremena proveo u Varšavi, na dvoru poljskog kralja, i na dvoru obitelji Rakozci nego u selima svoje misije.²⁸

Kongregacija za širenje vjere poslala je 1647. Modesta iz Rima, drugog talijanskog franjevca iz rimske opservantske provincije, u Transilvaniju kao

²⁸ APF SOCG Vol. 94. Fol. 196/r-v. Vol. 96. Fol. 293. 294. 278. Vol. 96. Fol. 280. APF ŠOCG Vol. 96. Fol. 280.

prefekta misije i kustosa. Modestu se 1643. pridružio misionar Fulgenzio da Jesi koji je i sam bio iz rimske provincije Reda. Bili su poslani u misiju u Mađarsku i Transilvaniju. Modesto je otišao u samostan Galgóc, zatim u samostan Gyöngyös u osmanskoj Mađarskoj. Međutim, zbog kuge i rata morao se vratiti u Italiju. Nakon smrti Fulgenzija da Jesi *Sveta kongregacija za širenje vjere* poslala ga je u Transilvaniju kao vizitatora, prefekta misije i kustosa. Međutim, poput Fulgenzija, Modesto nije prihvaćen ni od mađarskih ni od bosanskih franjevaca, ni od mađarskih katoličkih zemljoposjednika – bosanski franjevci su bili nepovjerljivi prema njemu jer je bio Talijan. Imao je naslov kustosa od 1648. do 1649. Stoga je napustio Transilvaniju i osnovao s talijanskim franjevcima misiju u Nyírbogdány i Kisvárdá uz pomoć mjesnih katoličkih gospodara. Oko 1650. vratio se iz svoje misije u Italiju i živio u Rimu, u samostanu San Francesco a Ripa u Trastevere. ²⁹

Otvoreni sukobi između bosanskih i mađarskih franjevaca u Transilvaniji

Nakon smrti Stjepana Tuzlaka došlo je u misiji do otvorenog sukoba između bosanskih i mađarskih franjevaca. Na kapitulu, koji je prema pismima mađarskih franjevaca bio prijevara, bosanski su franjevci izabrali samo Bosance u vodstvo transilvanske kustodije. Mađarski franjevci, s Kázmérom Damokosom kao svojim vođom, nisu to prihvatili i zatražili su pomoć od mađarskog katoličkog plemstva. ³⁰ Nakon toga, mađarski franjevci, koji su bili u većini u Transilvaniji, izabrali su na novom kapitulatu čisto mađarsko vodstvo za kustodiju. Prefekt misije Kázmér Damokos bio je izabran za kustosa, a čak su i u samostan bosanskih franjevaca Mikháza (Calugareni) postavili mađarskog fratra za gvardijana. Međutim, to je izazvalo revolt kod bosanskih franjevaca u Mikházi i kada su mađarski franjevci htjeli preuzeti samostan u Mikházi, gvardijan samostana Bartolomej iz Imotskog otrčao je u crkvu i zvončić zvonima sazvaio ljude iz susjedstva vičući na mađarskom da dolaze lopovi. Nakon toga su mnogi mađarski seljaci došli u samostan iz susjednih sela, s oružjem i motkama, da bi zaštitili bosanske franjevce – ovo jasno dokazuje da su bosanski franjevci bili popularni među katolicima susjednih sela. ³¹

Kako je sve više i više Mađara stupalo u transilvansku franjevačku kustodiju, bosanski fratri nisu više bili potrebni kao oko 1630. Franjevačkom je generalu 1660. bilo dosta sukoba u transilvanskoj kustodiji. Naredio je da bosanski franjevci više ne trebaju dolaziti u Transilvaniju: oni franjevci koji pripadaju provinciji Bosni Srebrenoj trebaju se vratiti u Bosnu, a oni inkorporirani u transilvansku kustodiju trebaju živjeti u miru s mađarskim franjevcima. ³²

²⁹ APF Acta SC Vol. 17. Fol. 533. APF SOCG Vol. 269. Fol. 40-41. 38. 134. Relationses ... 267-269.

³⁰ APF FV Vol. 6. Fol. 47. SOCG Vol. 269. Fol. 82. 19. 158.

³¹ APF SOCG Vol. 269. Fol. 121-125/v.

³² APF FV Vol. 6. Fol. 129.

Nakon završetka turskog rata (1658.–1664.) *Sveta kongregacija za širenje vjere* ponovno je poslala starog stručnjaka za transilvanske poslove Modesta iz Rima kao komisara i vizitatora u Transilvaniju da ondje napravi mir između Bosanaca i Mađara. Međutim, kada je Modesto doputovao u Mikházu, bosanski su ga franjevci uhitili i stavili ga u ćeliju kao zatvorenika te oteli njegova pisma od franjevačkog generala. Prema Modestu bosanski su franjevci zaprijetili da će svoj transilvanski samostan, Mikházu, staviti pod tursku vlast – premda nije jasno kako se to moglo učiniti.³³ Ipak, gvardijan Mikháze tražio je od Svete Stolice da Šimuna iz Imotskog, vođu *pobune bosanskih franjevaca* u transilvanskoj franjevačkoj kustodiji, imenuje za biskupa Transilvanije.³⁴

U ovom trenutku, nakon Modestova uhićenja, katoličko plemstvo – zaštitnici franjevačke misije – ipak se okrenulo protiv bosanskih franjevaca. 6. kolovoza 1666. Modesto je doputovao s mađarskim plemićima i njihovim vojnicima u Mikházu, silom zauzeo samostan u Mikházi, slomio otpor bosanskih franjevaca i uhitio bosanske franjevce koji su ondje živjeli. Dva bosanska franjevca, koji su bili članovi bosanske provincije poslani su natrag u Bosnu. Dva druga bosanska franjevca, koji su bili *inkorporirani* u transilvansku kustodiju, gvardijan Mikháze Petar Novuković iz Vareša i Franjo Banković iz Dervente, bili su odvedeni u lancima poput zatvorenika. Petar Novuković bio je franjevac iz bosanskog grada Vareša. Poslan je u novicijatu u Transilvaniju 1647. od bosanskog franjevca Marka Bandulavića, stupio je u Franjevački red već u Transilvaniji. Sljedećih je godina služio u samostanu Mikháza, bio je jedan od vođa frakcije bosanskih franjevaca koji su se borili protiv mađarskih franjevaca. Nakon što je bio uhićen, vjerojatno se vratio u Bosnu budući da više ne čujemo o njemu u transilvanskoj misiji. Drugi franjevac koji je završio u zatvoru, Franjo Banković iz Dervente, bio je također poslan u Transilvaniju od Marka Bandulavića te je i on postao franjevac već u Transilvaniji. Studirao je u Poljskoj i 1650. bio zaređen za svećenika. Služio je kao gvardijan samostana Mikháza. Nakon opsade samostana Mikhaza vojnici su ga odveli u lancima. Međutim, tražio je 1667. oprostjenje od mađarskih franjevaca u Transilvaniji te je tamo čak i kasnije imao važne službe. Od 1672. do 1675. služio je kao definator u transilvanskoj kustodiji. Bio je profesor na franjevačkoj školi u Esztelnek te je služio i u Moldaviji.

Modesto iz Rima bio je izabran za kustosa Transilvanije, ali nakon što je povratio mir u Transilvaniji, vratio se u Rim. Od 1669. do 1672. bio je prefekt opservantske franjevačke misije u vojvodstvu Savoju. Živio je u Rimu u samostanu San Francesco a Ripa, a od 1677. do 1681. bio je generalni prokurator svih franjevačkih misija.

Novi je kustos postao Mađar Kázmér Damokos, a prefekt misije Mađar Ferenc Jegenyey, rođen 1619. u Transilvaniji, u selu Jegenyey. Godine 1644.

³³ APF FV Vol. 6. Fol. 8. 18- 20.

³⁴ APF FV Vol. 6. Fol. 262. 206. 208-209/v. Fol. 8. 260.

stupio je u Franjevački red i transilvansku kustodiju, osnovanu 1640., postao je prvi domaći fratar ove nove kustodije. Nakon toga je studirao teologiju na franjevačkoj školi u Viterbu i onda u Rimu. Za svećenika je zaređen 9. rujna 1646. u Rimu. Bio je kustos od 1667. do 1672. te ponovno od 1678. do 1682.³⁵

Stalno rastući broj mađarskih franjevaca u Transilvaniji učinio je ondje bosanske franjevce nepotrebnima. Sedamdesetih godina 17. st. bila su samo tri bosanska franjevca u Transilvaniji. Jedan od njih, gore spomenuti Šimun iz Imotskog, nije živio u samostanu nego je potajno živio u dvorcu mađarskog plemića Gergelya Kuna. Ovaj bosanski franjevac – *predvodnik svih nevolja u kustodiji*, prema njegovim neprijateljima – djelovao je u Transilvaniji sa svojim bratom Bartolomejem iz Imotskog. U pedesetim i šezdesetim godinama je živio u samostanu Miháza, gdje je bio izabran za gvardijana. 6. kolovoza 1666. za *opsade* samostana Miháza od strane mađarskog katoličkog plemstva, bio je daleko od samostana. Nakon toga je pobjegao u Rim. Međutim, usprkos naredbama svojih poglavara pobjegao je 1667. iz Rima i od konca šezdesetih živio potajno u Gyógyu, u dvorcu grofa Gergelya Kuna, zaštitnika bosanskih franjevaca i rođaka Serafina Kuna, mađarskog plemića koji je stupio u Franjevački red i postao član provincije Bosne Srebrene.³⁶

Budući da u Transilvaniji nije bilo katolika koji bi govorili hrvatski, kao ni bogatih bosanskih trgovaca, misija bosanskih franjevaca u Transilvaniji bila je uvijek ovisna o dobroj volji mađarskog katoličkog plemstva. Ovi su plemići pozvali bosanske franjevce jer nisu imali svećenika na svojim dvorovima i sudovima. Kad je u Transilvaniji već bilo dovoljno franjevaca koji su govorili mađarski, katolički plemići su potisnuli misiju bosanskih franjevaca koja se izmakla kontroli.³⁷ Transilvanija s brojem od 4 do 7 franjevaca nije nikad bila od središnje važnosti za provinciju Bosnu Srebrnu. Međutim, ovo je bilo jedino područje gdje nisu bili pod osmanskom vlašću kao u Bosni, Bugarskoj ili osmanskoj Mađarskoj. Transilvanija je bila kršćanska država, sultanov vazal. Bosanski su franjevci pisali u Rim nekoliko puta o svojoj namjeri da izgrade transilvansku misiju kao *utočište* za bosanske franjevce. Kako je 1654. pisao Stjepan iz Lopara, oni su došli u Transilvaniju da bi što je moguće više duša obratili na katoličku vjeru. Ipak, oni su također došli jer su trebali utočište budući da su bosanski franjevci bili stalno tlačeni od Turaka i nisu imali *utočište ni u Bosni, ni u Italiji, ni u Njemačkoj, ni u Španjolskoj, ni u Francuskoj*. Ne mogu imati dobre škole u Bosni zbog Turaka, a u Transilvaniji mogu napraviti škole da bi izgradili omladinu koju bi doveli u Transilvaniju iz Bosne, te bi ovi budući svećenici onda mogli služiti i u Bosni i u Transilvaniji.³⁸ Međutim, projekt je propao i provincija Bosna Srebrena nije mogla

³⁵ APF FV Vol. 6. Fol. 1. 18. 283. 325. 313. 349. 379. 430., APF SOCG Vol. 269. Fol. 85.

³⁶ APF SOCG Vol. 442. Fol. 327.

³⁷ APF SOCG Vol. 82. Fol. 229.

³⁸ APF SOCG Vol. 269 Fol. 82. 83. 158. 167/v. 157. Vol. 319. Fol. 29. APF FV Vol. 6. Fol. 82. Relationses... 285-286. Vol. 319. Fol. 29.

transformirati samostan bosanskih franjevaca u Transilvaniji, Mikháza, u takvo utočište.

Misija bosanskih franjevaca u Moldaviji

Bosanski su franjevci četrdesetih godina 17. st. započeli misiju u Moldaviji, zemlji vrlo udaljenoj od Bosne. U ovoj vazalnoj zemlji sultana većina stanovništva su bili pravoslavni, ali su tu također živjeli i mnogi mađarski i njemački katolici.³⁹ *Sveta kongregacija za širenje vjere* poslala je 1643. u Moldaviju bosanskog franjevca misionara kao misijskog biskupa koji je već dokazao svoje sposobnosti kao prefekt misije na području Banata, gdje je također naučio i rumunjski. Marko Bandulavić je rođen koncem šesnaestog stoljeća u Uskoplju (Donji Vakuf), u Bosni, od pravoslavnog oca i katoličke majke. Njegov je brat bio Ivan Bandulavić, poznati franjevački pisac. Od 1626. do 1631. vodio je bosansku franjevačku misiju u Krašováru, tu je naučio rumunjski. Na područje Temišvara ponovno je nakratko otišao 1643. i širio evanđelje u gradu Karánsebesu. Bio je zadužen da vizitira Transilvaniju 1643., ali to čak nije ni započeo.

16. prosinca 1643., po sugestiji *Svete kongregacije za širenje vjere*, papa Urban VIII. ga je postavio za nadbiskupa Marcianopolisa u Bugarskoj i poslao ga kao apostolskog administratora u Moldaviju. Nakon što je bio ustoličen u franjevačkom samostanu u Čiprovcu, otišao je u rujnu 1644. u Moldaviju gdje ga je knez hladno primio.

Budući da su mnogi katolici u Moldaviji bili Mađari, a Bandulavić nije naučio mađarski, koristio je za vrijeme svoga dugog vizitatorskog putovanja kao svog tajnika i tumača mađarskog isusovca Pála Bekea.⁴⁰

Marco Bandulavić nije otišao sam u moldavijsku misiju, nego ga je slijedilo nekoliko bosanskih i bugarskih franjevaca. Fra Ilija Davnišanin (Davniscianin), poznat kao *Bosanac*, došao je 1645. iz Konstantinopola u Moldaviju.⁴¹ Ovaj bosanski fratar htio se vratiti 1647. u Bosnu, ali kako je bilo dobro poznato da je imao loš odnos s bosanskim provincijalom, nadbiskup Bandulavić nije mu dopustio da se vrati – bojao se skandala. Čini se da se *Kongregacija za širenje vjere* složila s njim jer je fra Ilija služio sljedećih godina kao župnik u Nemtiju i Galatu. Franjevac Toma Koić iz Kamenograda bio je 1653. vikar Moldavije i gvardijan samostana u Bacau.⁴² Marijan

³⁹ Documenta Hungarorum in Moldavia. (1467-1706). Ed. Kálmán Benda. Collegit: Kálmán Benda, Gabriella Jászay, Győző Kenéz, István György Tóth. Bp. 1989. I. 9-51.

⁴⁰ Andrei Veress: Scrisorile misionarului Bandulović din Moldova (1644-1650). Academia Romana, memoriile sectiuni istorice. III/VI. 13. Bucuresti 1926. 333-397.

⁴¹ Documenta Hungarorum in Moldavia ... I. 314.

⁴² ... II. 502.

iz Sarajeva, koji je, kako smo vidjeli, u Transilvaniju došao 1630., ali se uskoro vratio, bio je aktivan kao misionar u Moldaviji od 1651. do 1655. Bio je generalni vikar Moldavije.^{43 44}

Među franjevcima oko Bandulavića fra Petar Parčević, koji je potjecao iz glasovite obitelji, igrao je važnu ulogu čak i kasnije. Bio je tajnik Marka Bandulavića, a nakon Bandulavićeve smrti papa Innocent X. ga je imenovao apostolskim vikarom Moldavije.⁴⁵ Ipak, misija bosanskih franjevaca u Moldaviji nije mogla dugo trajati. U Moldaviji, osim trgovaca, nitko nije govorio hrvatski i nije bilo bogatih bosanskih trgovačkih kolonija koje bi dale bazu za bosansku franjevačku misiju kao u Beogradu ili Temišvaru. Stoga su poljski, mađarski i talijanski misionari imali veliku prednost u odnosu na bosanske franjevce. Kad je 1650. u Bacau umro vođa bosanskih franjevaca nadbiskup Marko Bandulavić, koji je imao golem autoritet i prestiž, bosanski franjevci nisu imali budućnost u transilvanskoj misiji. Nakon nekoliko godina napustili su Moldaviju i vratili se u Transilvaniju.

Misija bosanskih franjevaca u Pešti i Budimu

Prvi bosanski franjevac misionar u Budimu i Pešti došao je iz transilvanske misije koju je vodio Stjepan Tuzlak.

Za vrijeme Dugog turskog rata (1593.-1606.) Turci su zabranili katoličkim svećenicima, koje su smatrali svojim neprijateljima, da žive u Budimu koji je bio njihova najznačajnija tvrđava i također pod stalnom prijetnjom kršćanskih vojnika. Kasnije, sredinom 17. st., bosanski su se franjevci brinuli za katoličke stanovnike srednjovjekovne mađarske prijestolnice Budima i za one koji su živjeli u Pešti, na drugoj strani Dunava. Kada je 1623. gore spomenuti titularni opat Bača, dubrovački svećenik Paolo Torelli, koji je vodio misionarsko djelovanje u osmanskoj Mađarskoj, došao u Budim u potrazi za ostavštinom svog brata koji je bio bogati trgovac iz Dubrovnika, mogao je slaviti misu samo u velikoj tajnosti i u privatnoj kući. Ipak, na njegovu misu skupilo se ne manje nego 135 vjernika. Katolici Budima nisu vidjeli svećenika dugo godina i čini se da su mnogi u Kongregaciji također došli iz Pešte i okolnih područja.⁴⁶ Iste godine i dva su isusovca posjetili katolike Budima.

Dva su bosanska franjevca, Filip iz Kamengrada i Pavao a Clamice, 1633. ovdje ustanovili misiju. Ovoj dvojici bosanskih redovnika također je bio

⁴³ APF SOCG Vol. 404 Fol. 272.

⁴⁴ Documenta Hungarorum in Moldavia ... II. 463-463. 482-483.

⁴⁵ APF SC Moldavia Vol. 1. Fol. 263. Julian Pejacsevich: Peter Freiherr von Parchevich, Erzbischof von Martianopel. Archiv für Österreichische Geschichte LIX (1880) 590.

⁴⁶ APF SOCG Vol. 17. Fol. 372. Vol. 160. Fol. 308. Vol. 320. Fol. 91. Vol. 79. Fol. 174. Vol. 76. Fol. 285. Acta Bosnae ... 420.

zabranjen pristup Budimu, ali oni su uspjeli preuzeti kalvinističku kapelu u Pešti (jedinu kršćansku crkvu u Pešti i Budimu) i obratiti sedam kalvinističkih obitelji. (U svojim pismima bosanski su redovnici tvrdili da je umjesto u Pešti njihova misija bila smještena u Budimu. Kao ranija prijestolnica kraljevstva Mađarske Budim je očito bio poznatiji u inozemstvu nego Pešta, ali je tvrdnja franjevacu kasnije zbunila povjesničare.)

Filip iz Kamengrada je, prema svom vlastitom izvješću, 1631. obratio 35 protestantskih obitelji blizu rijeke Drave. Vjerojatno je ovdje bio župnik. U prosincu 1632. evangelizirao je u Transilvaniji, u misiji bosanskog franjevca opservanta Stjepana Tuzlaka. Prema njegovim izvješćima, transilvansko katoličko plemstvo ga je pozvalo u transilvansku misiju te je u Székler (Sicilian) selu kod Szováta ispovjedio 600 ljudi. Godine 1633. započeo je misiju s bosanskim franjevcem opservantom Pavlom a Clamice kod grada Pešte. Dvojica bosanskih franjevacu su zauzeli kalvinističku kapelu u Pešti, koja je bila jedina kršćanska crkva u Pešti i Budimu. Kao katolička crkva dobila je ime sv. Josipa. Fra Filip je obratio sedam protestantskih obitelji. *Svetoj kongregaciji za širenje vjere* obećao je veliku vizitaciju osmanske Mađarske, ali je nikada nije obavio. U razdoblju od 1634. do 1635. djelovao je kao vizitator i povjerenik u bosanskoj franjevačkoj provinciji, gdje je održao neuspjelo provincijski kapitul. Nakon toga vratio se u Peštu.

Prema fra Filipovu izvješću poslanom u Rim, dva su bosanska franjevca uspjela izići nakraj s protestantima u Pešti tako što su se upustili s njima u vjersku raspravu u prisutnosti Muse, budimskog paše. Ne možemo provjeriti točnost fra Filipove tvrdnje glede rasprave, ali možemo pretpostaviti da su bosanski franjevci, koji su se dobro razumjeli u turske poslove, zadobili podršku budimskog paše prije potkupljujući ga velikom sumom novca nego putem teoloških argumenata. Tu su metodu neki drugi bosanski franjevački misionari već upotrebljavali učinkovito i s uspjehom.

Međutim, Džafer, novi budimski paša, počeo je koncem 1634. veliki progon katoličkih svećenika. Potaknut od patrijarha Konstantinopola Ćirila Lukarisa, koji je oćijukao s kalvinizmom, progon je zadobio *dioklecijanovske* proporcije. Katoličko župno svećenstvo, dovedeno u Budim iz južnih sela osmanske Mađarske, bilo je mučeno u tamničkim podrumima te se čini dosta vjerojatnim da je i dvojici bosanskih franjevacu tlo pod nogama također postalo dosta vruće. Oni su se 1635. ipak vratili u Bosnu. Fra Filip je napadnut od provincijala Nikole Brajkovića iz Fojnice i bivšeg provincijala Andrije iz Kamengrada: rastrgali su njegovu misionarsku dozvolu koju je primio od *Svete kongregacije za širenje vjere*, zaplijenili njegove knjige i odjeću te su čak pokušali istjerati ga iz Provincije i Reda. Ipak, nakon pogubljenja pomahnitalog Džafer-paše u svibnju 1635. fra Filip se vratio u Budim i odatle kardinalima u Rim poslao izvješće o svojim nevoljama u Bosni.

Filip iz Kamengrada je za svoju misiju pronašao zaštitnike na visokim položajima izvan osmanske Mađarske: transilvansko katoličko plemstvo

ponudilo je svoju podršku, a među ostalim podupirateljima bila su dva zapovjednika carske vojske koji su se borili protiv Turaka. Jedan od tih ljudi je bio carski zapovjednik grof Michael Althan, najgorljiviji pristaša katolika u osmanskoj Mađarskoj, dok je drugi bio István Nebojszai Balogh, kapetan-general iz Tata, koji je vjerojatno htio ugoditi svome zapovjedniku.⁴⁷

Dva bosanska redovnika vjerojatno nisu ostala dugo u Budimu. Nakon što je iz Pešte 1636. pisao u Rim *Svetoj kongregaciji za širenje vjere* o svojim nevoljama u Bosni, fra Filip je početkom 1637. ostavio Budim jer su ga kalvinisti iz Pešte optužili pred budimskim pašom da je, tvrde njegovi neprijatelji, imao ljubavne afere s turskim ženama pa su ga Turci htjeli spaliti. Kada je biskup Drivasta Jeronim Lučić obavljao vizitaciju osmanske Mađarske u listopadu 1637., Filip iz Kamengrada je već služio kao župnik u Đakovačkim Selcima. Do tog vremena rok službe provincijala Brajkovića, protivnika fra Filipova, već je istekao i na čelo provincije bio je postavljen novi provincijal. Fra Filip se mogao mirno vratiti. Prema ne previše pouzdanoj franjevačkoj kronici, Filip iz Kamengrada, s reputacijom izvanrednog egzorcista, umro je 1644. jer je ispovjedio vjernika koji je bio zaražen kugom.

U drugoj polovici 17. st. obično su dva bosanska franjevca djelovala u Pešti. Bosanski su se franjevci brinuli i za katolike okolnih sela koji su govorili hrvatski: u Tökölu, južno od Budima, bila je katolička župa u procvatu sa župnikom bosanskim franjevcem.

Misija bosanskih franjevaca u Pešti bila je u posebnoj situaciji jer nije pripadala nijednom bosanskom samostanu – ostale misije u osmanskoj Mađarskoj pripadale su samostanu Olovo, Sutjeska ili nekom drugom, ali područje bosanskih franjevaca *preside* Pešte pripadalo je direktno bosanskom provincijalu.

U Pešti i Budimu, središtu osmanske Mađarske, živjeli su mnogi bogati bosanski trgovci, a njihove donacije tvorile su financijski temelj misije. Prema Luki Ibrišimoviću, koji je bio poglavar misije u Pešti, ne samo dvojica nego čak trideset svećenika moglo je živjeti od toga dohotka.⁴⁸

Katolike Pešte su u vrijeme svojih vizitacija također vizitali biskupi Beograda: Marin Ibrišimović iz Požege i Matej Benlić: oba ova misijska biskupa bili su bosanski franjevci. Prisutnost bosanskog biskupa Beograda u Pešti bila je dobra prilika za Turke da ucjene mjesne katolike tako što su huškali razne kršćanske zajednice jedne protiv drugih. U lipnju 1656., kada je biskup Benlić vizitirao Peštu, kalvinisti Pešte su počeli akciju povrata polovice crkve u Pešti. Nakon puno svađe kalvinisti su *prodali* polovicu crkve defterdaru

⁴⁷ APF SOCG Vol. 160. Fol. 308. APF SOCG Vol. 76. Fol. 285. APF SOCG Vol. 306. Fol. 64-67/v. Krista Zach: Die Visitation des Bischofs von Belgrad, Marin Ibrishimovic in Türkisch-Ungarn (1649) Ungarn Jahrbuch 8 München 1977. 1-31.

⁴⁸ Josip Barbarić-Fra Miljenko Holzleiter (izd.): Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima. Jastrebarsko 2000. (Biblioteka Posegana 6.) XX-XXII. , 2. 4.

(turskom blagajniku) budimskog paše za 260 talira, nakon čega su Turci obznanili svoju namjeru da crkvu pretvore u džamiju. Propovijedajući skupljenima u *suzama*, biskup Benlić je onda zatražio od katolika da doprinesu povratu crkve u skladu sa svojim financijskim mogućnostima. Konačno, prihvativši depozit od tri stotine talira, Turci su prekrížili svoje planove (koji najvjerojatnije nikad nisu ni bili ozbiljni) i tako su se katolici Pešte našli u istoj situaciji kao i prije dolaska Benlića, samo siromašniji: sada je crkva bila samo njihova.⁴⁹

Fra Luka Marunčić, franjevac koji je pobjegao iz bosanske provincije, pojavio se u Budimu 1679., u posljednjem razdoblju turske okupacije Budima, kao generalni vikar ostrogonskog nadbiskupa Györgya Szelepcsénya. Fra Luka, koji je već prije sedam godina u Rimu tražio neku biskupiju – međutim, njegovim se namjerama bosanska provincija oštro oduprla – lažirao je dokumente, rastrgao druge franjevačke crkvene dokumente i potukao se s generalnim vikarom beogradske nadbiskupije. Bosanski franjevac Ivan Braenović iz Dervente poslao je drugog bosanskog franjevca – kao svog predstavnika i generalnog vikara – u Peštu. Svađa između fra Luke, koji je bio poslan kao generalni vikar ostrogonskog nadbiskupa, i drugog bosanskog franjevca, koji je bio poslan od misijskog biskupa Beograda, odražava najvažniji problem Mađarske u to doba: kome je osmanska Mađarska pripadala? Je li to jednostavno bio teritorij kraljevstva Mađarske koji je bio privremeno okupiran i koji je trebao uskoro biti oslobođen od Turaka, tj. teritorij koji je ipak pripadao biskupima i nadbiskupima Mađarske? Ili je to bila osmanska provincija kao bilo koja druga – npr. balkanski teritoriji ili Sveta zemlja, koji su bili već okupirani stoljećima – pa su u slučaju biskupije osmanske Mađarske bile samo prazna imena bez istinskog sadržaja, biskupije *in partibus infidelium*, u zemljama nevjernika, a za mjesne katolike su trebali brinuti misijski biskupi zbog dugoročne naravi osmanske vladavine?⁵⁰

Ovom su se raspravom bavili čak i papa Inocent XI. i kardinal Ottoboni, koji je kasnije postao papa Aleksandar VIII. Francesco Buonvisi, nuncij u Beču, bio je zadužen da od ostrogonskog nadbiskupa zatraži da odmah otpusti svoga generalnog vikara za Budim i prizna pravo misijske biskupije Beograda da obavlja svoje ovlasti u Budimu jer je grad bio misijsko područje poput Bosne. Nadbiskup Szelepcsényi bio je drukčijeg mišljenja. Po njegovu mišljenju, Budim je bio privremeno okupirani ali integralni dio njegove dijeceze Ostrogon. Papa se nije složio s njim, ali samo sedam godina kasnije, 1686., kršćanska je vojska konačno povratila mađarsku prijestolnicu i od tada ondje više stvarno nije bilo misija.⁵¹

⁴⁹ APF Scrittura riferite nei Congressi Bosna Vol. 1. Fol. 36-38.

⁵⁰ Acta Bosnae... 487. E. Fermendzin: Chronicon... 49-50. 52.

⁵¹ Samostan Sveti Duh, Zagreb, Archivum provinciae Dalmatiae OFM Conv, Registrum provinciae Dalmatiae, Acta Congregationis provinciae annorum 1655., 1662., 1664., 1666., 1669., 1670., 1673., 1674. Archivum generale ordinis fratrum minorum conventualium,

Za vrijeme opsade Budima od kršćanske vojske ondje su živjela dva bosanska franjevca. Stjepan Turso je bio poglavar misije u Pešti, preselio se za vrijeme opsade u Székesfehérvár, srednjovjekovni krunidbeni grad mađarskih kraljeva, ali u to vrijeme još uvijek turska tvrđava. Jakov iz Dalmacije, drugi bosanski franjevac misionar, ostao je, pak, s katolicima okružen u opsjednutoj tvrđavi Budim do kraja opsade.

Turci su otišli iz Budima, ali su bosanski franjevci ostali u Budimu. U 18. st. su u gradu imali *studium generale* koji je bio u procvatu.

Najveći izazov: razumjeti jezik katolika

Kao i u svim misijama Katoličke crkve od Kanade do Indije i od Konstantinopola do Albanije, jedan od glavnih problema bio je kako će misionari razumjeti svoje stado. Bosanski su franjevci bili posebno uspješni na područjima gdje ih je mjesno stanovništvo razumjelo, posebno hrvatska govorna područja u osmanskoj Mađarskoj, dok su njihove misije konačno propale na područjima gdje nijedna od postojećih narodnosti nije razumjela njihov jezik, npr. u Transilvaniji i Moldaviji.

Etničko-jezična mapa misionarskog područja bosanskih franjevacu bila je vrlo raznolika, ali su oni bili kadri nositi se sa svojom zadaćom. Franjevci su pisali u svojim izvješćima da mogu razgovarati s kalvinističkim mađarskim plemstvom na latinskom. Bosanski franjevci i mjesna hrvatska i ostala južnoslavenska populacija mogli su lako razgovarati međusobno jer su koristili isti hrvatski jezik, dok je kontakt s Rumunjima bio olakšan činjenicom da je puno franjevacu dobro poznavalo talijanski. Mnogi su franjevci iz provincije Bosne Srebrene bili ustvari Dalmatinci, dok su neki od nedalmatinskih bosanskih misionara naučili talijanski za vrijeme studija u samostanima u Italiji. Tako se čini da je misionar iz Karaševa Dalmatinac Ivan Dežmanić vrlo brzo naučio rumunjski. Na početku svog boravka, Dežmanić je obavijestio Kongregaciju da ne poznaje rumunjski i da je stoga morao imati slugu koji je govorio rumunjski. Ali nešto kasnije tvrdi ispred kardinala da on i njegovi sudrugovi (bosanski misionari) dobro poznaju rumunjski, što se nije moglo kazati za svjetovne svećenike. Čini se da je tijekom svoga boravka u misiji u Temišvaru bosanski franjevac Marko Bandulavić također naučio rumunjski jer, kad se navratio u taj kraj na kratku posjetu 1639., mogao je slušati u jednom od sela ispovijedi devetorice ljudi koji su govorili rumunjski. Kasnije je

Convento Santi Apostoli, Róma, prov. Ungheria S/XXX: A. 1. busta 1. Fasc. 1. , Franciscus Monay: De provincia Hungarica ordinis fratrum minorum conventualium memoriae historicae. Romae 1953. 12-19. Eva Kowalská: Kláštory františkanov na Slovensku a národnostny problém v 17-18. storičí. Slovensky národopis 41 (1993) 3. 304-312. István György Tóth: Un missionario italiano in Ungheria ai tempi dei Turchi. u: Annuario. Studi e documenti italo-ungheresi. Accademia d'Ungheria in Roma. Ed. József Pál. Roma 1997. 201-218.

kao apostolski vikar Moldavije mogao dobro koristiti svoj rumunjski koji je naučio u misiji u Banatu (Temišvar).

Iznenaduje, na prvi pogled, da su bosanski franjevci dobro razumjeli begove, kadije i spahije u osmanskoj Mađarskoj. Budući da su mnogi članovi osmanske elite – a u Mađarskoj vjerojatno većina – više bili islamizirani južni Slaveni nego etnički Turci, bosanski franjevci nisu imali jezičnih problema kada su željeli razgovarati s *Turcima*. Ovo je bio slučaj usprkos činjenici da znamo za samo malo bosanskih franjevacu u Mađarskoj koji su stvarno mogli govoriti turski. Franjo Banković iz Dervente govorio je hrvatski, rumunjski, mađarski i turski u transilvanskoj misiji, a bosanski franjevci u banatskoj misiji Ivan iz Olova i Andrija Stipančić također su govorili turski.⁵² *Jezik Turaka*, međutim, mogli su razumjeti i drugi franjevci koji su bili dobro upoznati s turskim običajima i vrlo svjesni da nije bilo pametno ići u posjet turskim plemićima bez velikodušnih darova. Oko 1620. župnik Mohača don Šimun Matković, koji je bio Bosanac, ali je napustio Franjevački red i postao svjetovni svećenik, posjetio je Hasana, bega u Smederevu, donoseći mu puno poklona. Hasan je bio Hrvat koji je bio dan Turcima kao devširma, tj. danak u krvi. Hasan-beg nije bio zaboravio svoje izvorne korijene: dobronamjerno je govorio o katoličkim svećenicima, imali su dug i živahan razgovor, prvo na turskom (da bi se pokazalo da je on osmanski dostojanstvenik!), a potom na begovu materinskom jeziku, *dalmatinskom* (tj. hrvatskom). Postupajući s misionarima kao *otac sa sinovima*, beg ih je upozorio da budu oprezni na svojim putovanjima da ne bi zapali u opasno društvo janjičara. Bosanski don Šimun bio je sasvim kadar razgovarati sa sandžak-begom; uistinu, imao je dugu konverzaciju sa zgodnim, blagorječivim i sivobradim begom te je zaključio da Hasanu nedostaje njegova kršćanska vjera u kojoj je kao dijete bio kršten u Dalmaciji.⁵³

Jedan je bosanski franjevac misionar mogao čak govoriti mađarski, međutim nije ga naučio od vjernika nego od svoje majke. Franjo iz Banje Luke bio je bosanski franjevac, rođen u Banjoj Luci. Njegov je otac bio bosanski liječnik po imenu Matija, a majka mu je bila Mađarica pa je zato dobro govorio mađarski i mogao čak propovijedati na mađarskom. (Ne znamo je li mu majka došla u Bosnu kao ropkinja ili svojevrijedno, putem trgovačkih doticaja.) Fra Franjo je završio školovanje 1643. u franjevačkom samostanu u Veneciji. Budući da je govorio i mađarski, nije čudno da je Marko Bandulavić kao prefekt misije htio da dođe u misiju u Banat, a sljedeći prefekt Ivan Dežmanić je 1649. tražio isto. No, ne znamo za njegovo djelovanje na području Banata. Ipak, ovaj mađarofonski franjevac služio je od 1654. do 1655. u

⁵² APF SOCG Vol. 320. Fol. 1-12. APF Miscellanea Diverse Vol. 22. Fol. 180-182/v.

⁵³ Ivo Andrić: *The development of spiritual life in Bosnia under influence of Turkish rule.* London 1990. 45. Miroslav Vanino: *Kašičevo izvješće o Don Šimunu Matkoviću (1613).* *Vrela i prinosi 1 (1932) 80-99.* *Acta Bosnae ...* 343-345.

samostanu Mikháza u Transilvaniji kao misionar, predavač i franjevački propovjednik.

Zaključak

Za bosansku franjevačku provinciju, koja je imala više od tri stotine fratara, osmanska je Mađarska bila od drugotne važnosti. Ipak, za katolike u osmanskoj Mađarskoj prisutnost i djelovanje bosanskih franjevaca bili su od životne važnosti. Bosanski franjevac Matej Benlić, beogradski biskup, posjetio je u razdoblju od 1651. do 1656. župe osmanske Mađarske i, bez franjevaca u samostanima u Velikoj i Našicama, našao ukupno 38 bosanskih franjevaca na župama u Mađarskoj. (Obično je bio samo jedan franjevac na župi, ali na većim župama se ponekad bila dvojica.)

Misija bosanskih franjevaca bila je uspješna jer se mogla osloniti na veliku populaciju koja je govorila hrvatski. Bosanski su franjevci bili uskoro uklonjeni iz Moldavije i Transilvanije, provincija bez južnih Slavena. U Bugarskoj su, međutim, započeli izvanredno uspješnu misiju koja je uskoro pala u ruke bugarskih franjevaca, koji su stvorili neovisnu odvojenu provinciju. U Bosni, međutim, nisu nikad imali istinske takmace. U osmanskoj Mađarskoj bosanska franjevačka misija bila je vrlo uspješna zahvaljujući dobrim odnosima bosanskih franjevaca s Turcima i rastućem broju katolika koji su govorili hrvatski. Od svih misionarskih inicijativa u osmanskoj Mađarskoj, koje je podržavala *Sveta kongregacija za širenje vjere*, daleko najveći učinak na obraćanju imao je rad bosanskih franjevaca misionara. Misija u osmanskoj Mađarskoj *uposlila* je samo desetinu franjevaca bosanske provincije, ali ova izvanjska pomoć bila je od životnog značaja za mađarske katoličke biskupije pod turskom vlašću.

S engleskog: *Vili Radman*